

עידית גיל, מסע בין האישי וההיסטורי. ירושלים: כרמל, 2017, 352 עמ'.

תמר קטקו

התנגד מי שהבריה לחם. / התנגד מי שלימד בחשאי. / התנגד מי שכתב והפיץ עלון מחתרת שהזהיר וקרע אשליות. / התנגד מי שהגניב ספר תורה. / התנגד מי שזייף תעודות 'אריות' שהעניקו חיים. / התנגד מי שהבריה נרדפים מארץ לארץ. / התנגד מי שכתב את הקורות וטמן בחול. / התנגד מי שהושיט עזרה לראוי לה ממנו. / התנגד מי שאמר מילים שקרבו את קצו. / התנגד מי שקם בידיים ריקות על הורגיו. / התנגד מי שקישר בין הנצורים והבריה הוראות ומספר כלי נשק. / התנגד מי ששרד. / התנגד מי שלחם עם נשק ביד ברחובה של עיר, בהרים וביער. / התנגד מי שהתקומם במחנות המוות.¹

הספר מציע מפגש בין האישי לבין ההיסטורי ומאחד בכישרון ייחודי עדות פרטית עם מחקר היסטורי. כנגד כל כללי ההיסטוריוגרפיה המוכרים הוא הופך סיפור חיים אחד לאמת היסטורית המייצגת תקופה שלמה. ההיסטוריונית עידית גיל מנסה לפענח מנקודת מבט אחרת ומוכרת פחות כיצד ניצל אביה: איך, ללא לאות, השכיל האב לזהות הזדמנויות חד-פעמיות לשרוד ולמצותן עד כלות. הספר מציג מחקר מקיף, הכולל מאות מסמכי ארכיון ופרוטוקולים מתקופת הכיבוש הנאצי שמעולם לא ראו אור, ומנתח את ממצאיהם בטכניקת עריכה רטרוספקטיבית. כך נחשף פרק נעלם המתייחס למי ששרדו בעיקר לאחר חיסול הגטאות ומחנות ההשמדה, כלומר לאחר סיום המלחמה. אותם יהודים שנפלטו מתעשיית ההשמדה נאלצו להחליט החלטות ברגע נדיר של נחישות,

1 שיר שכתב חיים גורי בשנת 1985 ושולב בסוף הסרט פני המרד שהפיק עם מוניה אברהמי ועם ז'קו ארליך.

* ד"ר תמר קטקו, ראש המחלקה להוראת מדעי הרוח בבית הספר העל-יסודי, מכללת סמינר הקיבוצים, תל אביב.

דואר אלקטרוני: tamar.ketko@smkb.ac.il

ובשנייה אחת של קרב אנושי מול גורל נחרץ נדחפו לנתיב המנצה ושרדו. באופן מדעי ואנושי גם יחד הולכת ומתבהרת בספר לראשונה התשובה לשאלת ההישרדות שהעסיקה מאז ומעולם חוקרים רבים, לא כפרטיזונים, כחיילים וכמתקוממים, אלא כאסירים פועלים בשירות הנאצי, שזיהו את מה שעמד בינם לבין תאי הגזים: עבודה. היכולת לעמוד איתן במפקד בכל בוקר ולבצע כל מה שיוטל עליהם בלי לקרוס כי העבודה משחררת, ולעבוד פירושו לשלוט במוות. אחד השרדים היה אביה של עידית, חיים (הנייק) גליבטר, יליד פשיטיק בנפת ראדום שבמחוז קיילצה', גיבור הספר.

סיפור הישרדותו האישי של האב לווה בתהיות בלתי פתורות של הבת, והיא ביקשה לחקור את האקולוגיה הפרוצדורלית, הטכנית, המקצועית והמנהלית שאפשרה לבצע את תכניות ההשתלטות של הנאצים בפולין. זאת ועוד, במחקרה יש משום ניסיון להשלים את פערי המידע בעדותו ולהופכה מסיפור משפחתי לסיפור היסטורי. בכך הצליחה גיל לאחד באופן כרונולוגי את הפרטי עם האוניברסלי וליצור נרטיב אחיד רצוף המסופר בגוף ראשון מפי אביה, ובתוך כך לטשטש את הגבולות בין ההיבט האינטימי לבין ההיבט האקדמי. ברם, חשוב לציין שבעדות המורכבת מאוסף זיכרונות מתקופות שונות, עלולים להתגלות חוסר לכידות וליקויים בממצאים ואף נקודות מבט מתנגשות בנוגע לסוגיות אתיות ומוסריות: פעם כבתו של העד ופעם כמטה-חוקרת המתמחה בנושא. עם זאת, דילמות אלו מועלות לאורך כל הטקסט באופן גלוי ואמין, הפתוח לפרשנויות ולהרהורים. ההאחדה המרתקת הזאת מאפשרת הצצה יוצאת דופן לפרטי פרטים בקנה מידה חסר תקדים, המציגה תמונת מציאות כה אותנטית עד כי נדמה שאין זה אלא תמליל של סרט תעודה. הספר שופע תיאורים פנורמיים של כל מה שהתחולל לסירוגין בנפשו של הדובר ומסביבו. הוא מציג פירוט מלא של כל מנגנוני המיסוי והחוק בפולין שפעלו במערכות שלטוניות מתחלפות ופנים-קהילתיות (עמ' 15-46) ותיאורים אוטוביוגרפיים של הדינמיקה המשפחתית שלפני המלחמה ולאחריה (עמ' 50-110). נראה שכדי לפענח את סוד ההישרדות נדרש להבהיר, לפני הכול, מה המשמעות של להיוולד ולגדול בפשיטיק; איזו השפעה הייתה לכל מה שחוה כנער על החלטותיו, על מסעות הבריחה ועל גילויי כוח הסבל במהלך מאבקו לשרוד ולא להיכנע בקרב על החיים כאסיר, פליט, מעפיל, לוחם, אזרח ישראלי ואדם.

המחברת מתמקדת בדמות היהודי הבודד בתוך המערכה הכללית. הסיפור האישי, השתול בתוך הסיפור ההיסטורי, מערער את ההכללות המטעות בנוגע לסטראוטיפ הכנוע של היהודים ומנסה לתקן את העוול שנגרם בחלוף השנים ונצרב בתודעה. הדובר שב ומדגיש את היותו אנטי-קורבן כשהוא מתאר איך בכל פוגרום התגייסו צעירי פשיטיק ונלחמו בפורעים (עמ' 50-63). לחיזוק הטענות מובאת האנלוגיה בין הפואמה של ח"נ ביאליק בעיר ההרגה לבין שירו של מרדכי גבירטיק בעיירה בוערת (עמ' 83-91)², ונדונה השאלה איך נטלו לעצמם אמני הכתיבה הפואטית את החירות לסלף

2 השיר נכתב בעקבות הפוגרום בפשיטיק בשנת 1938 (ולא בתקופת השואה).

עובדות לצורך התאמתן האידאולוגית. כך קרה שהיהודים בקישינב נמשלו לעכברים שנסו, לפי ביאליק, ועל היהודים בפשיטיק נכתב שהם חובקים ידיים בלי להושיט עזרה. המשמעות וההקשר הפרשני ניתנו לשתי היצירות רק בדיעבד, אך בפועל, כפי שחיים גליבטר מדגיש, הדימויים הללו אינם מדויקים ואינם כוללים אותו או רבים מחבריו ובני משפחתו (עמ' 84).

בהמשך מתוארים מסלולי הנדודים של גליבטר ושל בני משפחתו וחבריו, והמחברת יוצרת בהדרגה את תחושת ההתמעטות והבדידות ההולכת וסוגרת עליו. מפשיטיק לראדום ולמחוז קיילצה ולובלין, במנוסה אין־סופית, מתואר ציר הבריחה־בחירה שלו בין מחנות עבודה והשמדה: סטרחוביצה, אושוויץ־בירקנאו ובונה־מונוביץ' – חלקם ידועים יותר וחלקם ידועים פחות. כאן יש לציין שני גילויים נוספים בספר: גילוי אחד מתייחס לעובדה שכיבוש פולין לא היה רק חלק מתכנית הרחבתו של מרחב המחיה, אלא נועד להשתלט על מרבית בתי החרושת לנשק, למטוסים ולתחמושת ששימשו את הרייך השלישי, בעיקר באזור ראדום. עובדה זו מסבירה את היקף הגיוס הנרחב של אסירים יהודים למפעלי הנשק כדי להגביר את התפוקה לקראת המגננה של הצבא האדום בחזית המזרחית (עמ' 160–170).

מסע בין האישי לבין ההיסטורי מוליך אותנו בחזרה למחוזות היסטוריים וחבויים של זיכרון אוטוביוגרפי, בנתיב דו־מסלולי, אך בלא קווי הפרדה. גם אם נדמה שאינסטינקט ההישרדות פעל לאורך כל המלחמה ובסיומה נכנע גליבטר לחוסר אונים של ריקנות, מתברר שההפך הוא הנכון (עמ' 181–232). המסע החדש של הניצולים אל הלא נודע בתום המלחמה, ההפלגה הדחוסה לארץ ישראל וההכרח לאמץ, שוב, זהות חדשה עוררו אותו מחדש. גם הכליאה בעתלית נתפסה בעיניו כ"קליטת עלייה" וכשלב בתהליך הטרגנספורמציה. לשיטתו, המאבק נמשך: למצוא עבודה, ללמוד עברית ואת כללי המקום, להתגייס לצה"ל, להיות צבר ולבנות בית. כל אלו מבטיחים כרטיס כניסה להטמעה ולהישרדות, וכל שנותר הוא לקוות שהפעם זה סופי (עמ' 240–254).